

A MARXISTA SZEMÉLYISÉGELEMÉLET FILOZÓFIAI KÉRDÉSEI

Írta: NAGY ANTAL

A személyiség különböző elemek, részstruktúrák sajátos, bonyolult egysége. A történelem folyamán és napjainkban is több oldalról közelítették, illetve közelítik meg. Az eltérő megközelítések és magyarázatok okai a kiindulópontok sokféleségével és lényegének egyoldalú, leszűkített felfogásaiban keresendők (naturalista modellek: behaviorizmus, freudizmus; spiritualista személyiségmodellek: intellektualizmus, antiintellektualizmus). [1]

A személyiség lényegével, egyes oldalaival egyszerre több tudomány is foglalkozik. Tárgya az antropológiának, filozófiának, szociológiának, pszichológiának, pedagógiának, etikának is. Ha ezeket a tudományokat a személyiséggel való foglalkozás szerint differenciáljuk, két csoportot kapunk. Első csoportba azokat sorolhatjuk, amelyek a személyiséget az adott társadalmi viszonyok oldaláról vizsgálják. Ezekben a tudományokban a személyiség társadalmi viszonyokat hordozó legkisebb „elem”, s mint ilyen, a kutatás tárgya. Ide sorolhatók a közgazdaságtan, jogtudomány, történettudomány, esztétika, etika stb. A második csoportba tartozó tudományok tárgya közvetlenül a személyiség. Ezek a pszichológia, pedagógia, filozófia. Közös vonásuk, hogy a személyiség átfogó aspektusait kívánják megragadni. A pedagógia a személyiség kialakulásának folyamatát, az egész személyiség fejlődését szolgáló nevelést állítja előtérbe. Önálló személyiségelemélete nincs, de közvetlenül támaszkodik a filozófiára és a pszichológiára.

A személyiségelemélet kidolgozásának szükségessége eddig, mint feladat a filozófia és a pszichológia előtt merült fel. Mindkettő átfogó szempontból vizsgálja a személyiséget, de nem ugyanabban a vonatkozásban. Vizsgálataikban közös az, hogy a személyiség és a környezet viszonyából indulnak ki, de eltérnek a személyiség megközelítésében. [2]

A személyiség filozófiai megközelítésének sajátosságai

A személyiség pszichológiai megközelítésével szemben mind több szerző hangsúlyozza a filozófiai megközelítés sajátosságait. Ezeket a sajátosságokat az alábbiakban lehet röviden összefoglalni. A filozófiának — alapvető kérdéséből következően — azokat az okokat kell vizsgálnia, amelyek hatására a személyiség kialakul, fejlődik. [3] Ezért fel kell tárnia a személyiség és a társadalom viszonyában található általános törvényszerűségeket. Ezek a törvényszerűségek világnézeti, társadalomfilozófiai jellegűek és elsősorban a filozófia tárgykörébe tartoznak. Az előzők alapján a filozófiának fel kell tárnia a személyiség és a társadalom kölcsönhatásában az egyén társadalmi tartalmát, a társadalommal való kölcsönhatásának törvényeit. A személyiségkutatásban általános filozófiai kategóriákat (egyes, különös, általános;

rész, egész; objektum, szubjektum; történeti, társadalmi; biológiai, szociális; lényeg, minőség stb.), általános módszertani elveket (az ember marxi vizsgálatának módszertani elveit), marxista elméletet (marxista filozófiai antropológia) kell alkalmaznia. Mindezeket — természetesen — nem külön-külön kell alkalmaznia a filozófiának a személyiségkutatásban, hiszen összefonódnak egymással, egymást áthatva jelentkeznek, hanem egyszerre és együttesen. Ezzel összefüggésben válaszolnia kell a személyiség fogalma, lényege, társadalmi aktivitása, szociális struktúrája, a környezetteremtés és önfejlődés, a személyiség és kollektíva viszonyainak, az ontogenezis sajátosságainak kérdéseire. [4]

A marxista emberkoncepció mint a személyiségelmélet alapja

Az utóbbi tíz év filozófiai vitáinak egyik középponti témája az ember problémája. Ezzel foglalkozó művek négy csoportra oszthatók: Marx interpretációkra (pl. ADAM SCHAFF: Marxizmus és egyén, MÁRKUS GYÖRGY: Marxizmus és antropológia...); polgári álláspontok bírálataira (pl. GARAI LÁSZLÓ: Személyiségdynamika és társadalmi lét); a téma népszerűségét elősegítő irodalomra, (GARAI LÁSZLÓ: Beszélgetés az emberről, az ösztönről meg az alkalmazkodásról); valamint a személyiség egy-egy oldalának elemzésére (pl. FARKAS ENDRE: Szabadság és egyéniség, LICK JÓZSEF: Személyiség és filozófia, Licsnoszty pri szocializme gyűjteményes kötet, JAN SZCZEPANSKI: A szociológia alapjai, I. SZ. KON: Szociológia licsnosztyi, HANS HIEBSCH—MANFRED VORWERG: Bevezetés a marxista szociálpszichológiába című művek). [5]

Minden antropológiai irányzat fő kérdése az ember lényege. Ennek megválaszolása különbözteti meg őket egymástól. Az ember lényegének feltárása, a Marx előtti emberfelfogásoktól eltérő volta adja meg a marxista antropológia fő jellemző vonásait.

Az első, egyben legfontosabb probléma az emberi lényeg megragadásának szintje. Az általános, különös, vagy az egyedi szintjén kell-e, lehet-e az embert megragadni? A Marx előtti filozófiatörténet igazolta, hogy az általánosság szintjén megragadott emberi lényeg nem vezet eredményre. Marx írja „Tézisek Feuerbachról” c. munkájában, hogy Feuerbachnál a lényeg „csak mint „emberi nem”, mint belső séma, a sok egyént természetileg összekapcsoló általánosság fogható fel.” [6] Ezért az emberi lényeg az általános és az egyes egységében kell megragadni.

A másik megoldandó kérdés az, hogy az emberi lényeg leszűkíthető-e az emberekben levő közösre, s ilyen értelemben az állandóra? A tapasztalatok megmutatták, hogy ez az út sem járható, mert az emberi lényeg nem egyszer s mindenkorra adott, s nem az egyes individuumok közös vonásai alkotják. Az emberi lényegnek a közös és állandó vonásokkal való azonosítása metafizikus felfogás, s mint ilyen jól beleillik a neotomizmus emberkoncepciójába is. Ezért az emberi lényeg az közös és különböző egységeként, az állandó és változó egységeként kell vizsgálni. Az ember lényegének marxista felfogása feltételezi továbbá az embernek az objektum és szubjektum, egyén és társadalom kölcsönhatásában való vizsgálatát is.

A marxista antropológia nem tagadja azt, hogy vannak az embernek közös vonásai, mint természeti, társadalmi, tudatos, tevékeny lény mivoltuk, de ezek a közös vonások csupán formailag közősek, tartalmilag az objektum és szubjektum, egyén és társadalom összefüggéseiben konkrétan, eltérő módon jelentkeznek. A probléma metodológiaiilag megegyezik a világ egységének kérdésével. Metafizikus megoldás az, amely a világ egységét csak a közös tulajdonságok alapján kívánja meg-

ragadni. A világ lényege az egység és sokféleség dialektikus kölcsönhatásaként, a sokféleségben benne rejlő közös lényeg alapján ragadható meg. Ezzel kapcsolatban bírálja Engels Dühring felfogását, aki a jelenségeket pusztán azon az alapon fogalja egybe, hogy léteznek. [7]

Visszatérve az ember lényegének kérdéséhez a marxizmus klasszikusai dialektikus materialista szemléletmódjukból következően az ember lényegét társadalmiságához kapcsolják. Ezért Marx azt írja „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” [8]

Az emberi lényegnek ez a marxi megfogalmazása a különböző interpretátorok számára igen sok gondot okoz, főleg azért, hogyan kell értelmezni, magyarázni. [9] A problémák több szinten jelentkeznek; egy részük az általános és egyes összefüggésében. A szubjektum felbontásakor ugyanis az emberi nemet, mint általánost, az embertípust, mint különöst, a konkrét egyént, mint egyest kapjuk. ADAM SCHAFF éppen azt tartja Marx erényének, hogy a konkrétság szintjén, az emberi egyén szintjén ragadja meg az ember lényegét; tehát a termelési viszonyok összessége az emberi egyén lényege. Adam Schaff a közös és eltérő, illetve az egység és sokféleség kölcsönhatása alapján feltárt emberi lényeg marxi koncepciójából a konkrétságot emeli ki. A konkrétság kiemelése és hangsúlyozása nála elsősorban azért történik, mert el kívánja határolni a feuerbachit és a marxi emberfelfogást egymástól. Ugyanakkor meg kell mondani azt is, hogy a közös és a sokféle viszonyának kérdése nem szűkíthető le az elvont és konkrét viszonyára, hiszen a valóságban a közös és sokféle egyaránt konkrét. Az elvont és konkrét megkülönböztetésének az emberi lényeg megismerése, s nem a létezése szintjén van jelentősége. Ezért a konkrétság egyoldalú kiemelése, még ha ez a feuerbachit felfogással szemben történik is, leszűkíti a marxi emberkoncepció lényegét. ADAM SCHAFFAL szemben sokkal inkább egyet lehet érteni FARKAS ENDRE felfogásával, illetve marxi emberkoncepció értelmezésével.

FARKAS ENDRE az emberi lényeg (az ember nembeli lényegét) a termelési viszonyok összességeként fogja fel, amely mint különös a történelem folyamán az adott társadalomban a társadalom által meghatározott módon jelentkezik, mint embertípus, az egyes individuum mint totalitás lényege pedig az egyén individuális társadalmi viszonyaiban, személyiségében korporálódik. Itt az emberi lényeg három szinten: az ember nembeli mivolta, adott társadalom embere, s konkrét egyén szintjén jelentkezik. [10] Ezeknek megfelelően megkülönbözteti az emberi lényeg, az ember természetét és az ember lényegét egymástól, hangsúlyozva, hogy az ember totalitás volta miatt e három egységben van egymással. [11] Az ember lényegének problémája a közös és különböző vonások összefüggésében az emberi lényeg és az emberi tulajdonságok különbségének kérdését, az állandó és változó tulajdonságok összefüggésében az emberi lényeg és az emberi természet közötti különbség kérdését, az általános és az egyes viszonyában az emberi nem és az emberi egyén különbségének kérdését, a rész és egész viszonyában a társadalom és egyén kapcsolatának, valamint az előzőekkel összefüggésben a totalizációnak a kérdését is felveti.

A társadalmi viszonyok összességeként felfogott emberi lényeg és az ember természeti, tudatos, tevékeny lény mivoltának kérdése vetődik fel az első (a közös és különböző) összefüggésben, amely magában foglalja az ember társadalmiságának, valamint biológiai lény mivoltának viszonyát; a gondolkodás, tudat és tevékenység szerepét az ember kialakulásában, a filogenezisben és az ontogenezisben. Különösen kiemelkedő szerepe van az emberi tevékenységnek, amelynek során az emberek önmagukat, környezetüket formálják. A tevékenységnek, gyakorlatnak tulajdonított döntő szerep a marxista antropológia lényeges jellemzője.

Az ember lényegét feltárva, a marxizmus azt az objektum és szubjektum köl-

csönhatásában vizsgálja. E két kategóriát nem elsősorban ismeretelméleti, hanem ontológiai kategóriákként kezeli. Így a vizsgálata nem szűkül le a szubjektumra, hanem a kölcsönös kapcsolatuk, egymásba való átmenetük a döntő, amely csak a tevékenység segítségével tárható fel. Továbbá, a szubjektum sem korlátozódik az emberi egyénre (egyesre), mivel az ember totalitás, az általános, különös és az egyes egysége. Az egyes ember, egyén is totalitás, s így több lényegénél, amely történelmileg változó.

Az emberi lényeg történelmileg változó lényegként való felfogása az emberi lényeg és az emberi természet viszonyában jut kifejezésre, amely a lényeg és minőség egymáshoz való viszonyának feltárásával oldható meg. [11] Ebben az összefüggésben az emberi lényeg konstans, az ember természeté pedig változó minőség, amelyben a lényeg megjelenik. A lényeg és minőség egymáshoz való viszonyának ez a felfogása új eredmény a filozófia kutatásban, alkalmazása az emberi lényeg megragadásánál Marx emberkonceptiójának helyes megértését és továbbfejlesztését jelenti. [12] Az ember nembeli mivolta és konkrét egyén viszonyában az általános és egyes, közös és eltérő, elvont és konkrét kérdései; a társadalom és egyén esetében az általános és egyes, az egész és rész viszonya, az egész mint totalitás és a rész mint totalitás viszonya a megválaszolandó kérdés. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy egyes szerzők az általános antropológia körébe az emberi nem és a konkrét ember, személyiség kérdéseit sorolják, a különös, vagyis az embertípus vizsgálatát a szociológia feladatkörébe utalják. [13]

A személyiség filozófiai fogalma

Marx nyomán a klasszikusok interpretálói a személyiséget a konkrét emberhez, konkrét egyénhez kötik. Ezt a konkrét embert mint totalitást az általános és az egyes egységeként fogják fel. A kiindulópont — mivel marxi — azonos, de a konkrét ember megnevezése a különböző szerzőknél eltérő: egyedi ember, emberi egyén, individuum, egyes ember, egyes konkrét ember stb.

A marxista filozófusoknál a konkrét ember totalitásként való tételezése — mint közös kiindulópont — még nem jelenti e totalitás azonos magyarázatát. Ezzel összefüggésben annak elismerése mellett, hogy a személyiségelmélet elemeit tartalmazza Marx emberkonceptiója, lényeges eltérések figyelhetők meg egyrészt ezen elemek magyarázataiban, másrészt az átfogó személyiségelmélet kidolgozására irányuló törekvésekben is.

ADAM SCHAFF szerint Marxnál a személyiség a reális egyén egyik meghatározása, az egyénhez van hozzá rendelve. [14] Az emberi egyén, annak ontológiai státusza marxi kiindulópont. Az egyén és a személy nem választható külön, hiszen ezek csupán különböző elnevezések arra a reális tárgyra. A reális emberi egyén bonyolult egység, különböző vonásai, tulajdonságai szerint is vizsgálható. „E vonások és tulajdonságok bizonyos csoportját valamely egyén személyiségének nevezzük.” [15] Az egyén szellemi tulajdonságairól van itt szó — mondja ADAM SCHAFF — vagyis nézeteiről, beállítottságairól, pszichikus adottságairól. A személyiség csupán az emberi egyén specifikus meghatározása, s éppúgy viszonylik hozzá, mint fizikai arculata. Az egyedi ember ontológiai státuszának marxista megoldása abból következik, hogy a személyisége társadalmilag megformált, társadalmi jellegű. Ezért a személyiség nem önálló szellemi lény — társadalmi viszonyok terméke, függvénye, s mint ilyen történetileg változó, mert az őt alakító feltételek is változnak. Eppen mert társadalmi jellegű, nem egyszer s mindenkorra adott, hanem folyamat, az emberi önlétrehozás terméke.

Szorosan össze van kötve az egyetlenséggel, megismételhetetlenséggel, individualitással.

LICK JÓZSEF Marx nyomán az egyedi embert individuumnak nevezi, s ebből indul ki. Az individuum totális rendszer, amelynek különböző oldalai vannak, s ezen belül megvan a maga lényege. Az individuum mint totális rendszer egyrészt egyed (biológiai individuum), másrészt személyiség (az individuum társadalmi-tevékeny jellege), (s egyéniség) különállás, individualitás. Az ember személyisége társadalmilag közvetlenül meghatározott, benne az általános és egyes egysége van meg, lényegében erre épül. Dinamikus a személyiség, ami a társadalmi viszonyok szubjektíválódásában, társadalmasodásában jut kifejezésre. De ugyanakkor totális rendszer is, egész. Benne a társadalmi viszonyok, mint önmaga szerves része, de ugyanakkor társadalmi termék is. Sokoldalú. A társadalmi viszonyok determináció során válnak belsőkké, s mint tulajdonságok jelennek meg a személyiségben.[16]

FARKAS ENDRE megy legtovább és a legsokoldalúbban közelíti meg a személyiség kérdését. Az egyes ember lényege a személyiség, természete az individuum és az egyéniség. Az egyes ember a társadalomhoz való viszonyában rész; lényege, társadalmisága a személyisége. Az egyes emberben az általános (nembeli) és az egyes (egyedi) dialektikus egységben van, amire a személyisége épül. Az egyes ember lényege, személyisége, társadalmisága, társadalmi tartalma — ugyanazt a tartalmat jelöli — konkrét társadalmi viszonyainak individuális összessége, objektív társadalmi tartalmak szubjektív megnyilvánítója.

Ebben az értelemben nem azonos a személyiség az emberi (nembeli) lényeggel, az egyes emberrel, de a szociális típussal sem. A személyiség egyszerre heteronóm és autonóm, sajátos egyedi totalitás, amelyben az általános, különös egyedi létkörülményeknek megfelelően található meg. Szükségszerű, amennyiben a társadalmi viszonyok elsajátítása folyamatában alakul ki, véletlen, hogy milyen meghatározott funkcióval kapcsolatban történik az elsajátítás. Közösségi, mert társadalmi, individuális, mert egyéni. A személyiség társadalmi termék, a társadalmi determináció eredménye. Ilyen értelemben az objektív viszonyok szubjektíválódása, elsajátítása, ezért a társadalom magában a személyiségben benne van. Ugyanakkor más oldalról a személyiség a társadalomban található, alakítja, formálja azt. Ezért a személyiség objektív társadalmi tartalmak szubjektív hordozója és alakítója, elsajátított és aktívan kialakított társadalmi viszonyok individuális összessége. [17]

E három nézet közös vonásai a következők: 1. személyiség az egyes ember lényege, s mint ilyen az individuális társadalmi viszonyok összessége; 2. személyiség társadalmilag determinált, mert benne van a társadalomban, de a társadalom is a személyiségben; 3. a személyiség történetileg változó, heteronóm és autonóm, individuális és közösségi, szükségszerű és véletlen, általános és egyes egysége; a társadalmi determináció és önlétrehozás terméke.

Az egyes ember mint totális lényegéből és természetéből (individuum és egyéniség) áll, -írja FARKAS ENDRE. Ezzel szemben ezt a totalitást LICK JÓZSEF biológiai egyedre, személyiségre, egyéniségre bontja. Az egyes ember totalitásának felbontása veti fel a személyiség és egyéniség, a társadalmi és biológiai viszonyának kérdését. Az egyes emberben levő társadalmi elsődlegessége jut kifejezésre abban, hogy az lényegéhez, míg a biológiai inkább a természetéhez kapcsolódik. Vagyis egy olyan folyamat megy végbe, amelynek során az emberben levő biológiai humanizálódik. [18] A személyiség és az egyéniség (különállás) viszonya, [19] mint az egyes ember lényege és más emberektől eltérő mivoltának, individualitásának viszonyaként jelenik meg. Leegyszerűsítve, konstans és változó viszonyaként fogható fel. Ez a kérdés már érinti az ember (személyiség) közösségi és egyedi mivoltának egységét is.

A személyiség lényegének megfogalmazásával, az egyes emberben mint totális rendszerben való elhelyezésével, e rendszer más alkotórészeinek megjelölésével egyet lehet és kell érteni. A további kutatásnak ezért két iránya leheto fel: a személyiség tartalmának feltárása, valamint az egyes ember mint totális rendszer alkotórészei közötti viszony vizsgálata.

A személyiség tartalmának, az egyes ember társadalmiságának feltárása megköveteli a pszichológiai és szociális személyiség kettéválasztását, e kettő alkotóelemeinek és egymáshoz való viszonyuk vizsgálatát. Az egyes ember mint totális rendszer alkotórészei közötti viszony feltárása strukturális vizsgálatot igényel, a részstruktúrák kölcsönhatásának vizsgálatát, amelyben mind a részstruktúra, mind a kölcsönhatásuk és az egész rendszer dinamikus egység.

Az egyes ember társadalmisága, személyisége azt jelenti, hogy objektív társadalmi tartalmakat szubjektíval, belsővé tesz, elsajátítja a társadalmat, s ezt az elsajátított társadalmat hordozza a maga képességeiben, tudásában, amelyet tárgyiasít, ezáltal alakítja társadalmi környezetét. Ezért a személyiség tartalmának feltárása csak a társadalommal való kölcsönhatásában lehetséges.

A személyiség és a társadalom

Az ember lényegének megválaszolásakor a filogenézis és a történetiség szempontjai döntő jelentőségűek, s ezek kidolgozottabbak is, a személyiségkutatásban azonban az adott társadalom, adott emberének kialakulása és fejlődése, az emberi egyén fejlődése kerül előtérbe. Ez felveti az antropogenézis, filogenézis és ontogenézis viszonyának kérdését, amelynek elsődleges megoldása nem a személyiségelmélet keretében tartozik. Az egyén és a társadalom viszonyában felvetődő ontogenézis sajátosságait a következőkben lehet összefoglalni. 1. Az ember biológiailag nem örökli fájának eddig elért, felhalmozott képességeit, tulajdonságait. A tárgyiasult faji képességeket el kell sajátítania. 2. A tárgyiasult faji képességek elsajátítása csak más emberek közvetítésével lehetséges, más emberekkel való érintkezés során. 3. Az elsajátítás tevékenység. Amikor az ember tevékenykedik, környezetét és önmagát is formálja. 4. Az elsajátítás alkotási folyamat, közvetve formálja az ember a környezetet, közvetlenül önmagát. Az alkotási folyamatban az ember mint a társadalmi viszonyok hordozója és alakítója lép fel. Így az emberi történelemben a filogenetikus és ontogenetikus sajátosságok összefonódnak.

A személyiség lényege és minden jellemzője a társadalommal való viszonyában bontható ki. A társadalom és a személyiség között kölcsönhatás található. E kölcsönhatáson belül a társadalom hatása az elsődleges, ebben fejeződik ki a társadalmi determináció. A személyiség azonban ezt a hatást nem egyszerűen elszennved, hanem maga is aktívan résztvesz e determinációban. Ezért a kölcsönhatás a társadalmi determináció és a személyiség aktivitása viszonyában írható le.

Az első kérdés a személyiség és a társadalom kölcsönhatásában szereplő két tényező lényege. Milyennek tartjuk e két pólust egymáshoz való viszonyukban? Erre vonatkozóan több nézet is ismeretes. Közülük az egyik az általános és egyes sémájára épül. Eszerint a társadalom az általános, az egyén, az egyes ember az egyes. A másik felfogás szerint a társadalmat egésznek, az egyént, az embert résznek kell tekinteni. E felfogás egyik változata, amikor a társadalmat mint egészt és a részt, mint egyes embert totalitásként fogják fel, s így viszonyuk az egész mint totalitás és a rész mint totalitás viszonya. [20]

A társadalom és egyén viszonyát a társadalom oldaláról vizsgálva közvetett és

közvetlen determináció megkülönböztetést kell tenni. Jogosnak tűnik a társadalmi determináción belül ezen differenciálás annak ellenére, hogy a filozófiai irodalomban még nem terjedt el. Ez található meg impliciten LICK JÓZSEF azon felfogásában is, amikor a társadalmi viszonyokat felbontja általános társadalmi viszonyokra és individuális társadalmi viszonyokra, amelyek közül az utóbbiakat tartja fontosabbnak a személyiség kialakulása szempontjából. Ezzel összefüggésben a szociológia már régen használja az egyén makro- és mikrokörnyezete fogalmakat. [21] Az egyén éppen azáltal alakítja ki a maga lényegét, hogy elsajátítja az individuális társadalmi viszonyokat. Itt jelentkezik az a szükségszerűség, hogy minden embernek a tevékenysége folyamatában el kell sajátítani az individuális társadalmi viszonyait, de hogy a konkrét embereknek e viszonyai melyek, az véletlen. A társadalmi determináció e szükségszerű és véletlen egységén keresztül érvényesül. Az ember azonban nemcsak elsajátítja, szubjektíválja individuális társadalmi viszonyait, s ezáltal kialakul a személyisége, hanem alakítja is azokat, tehát a belső külsővé is válik.

Az adott társadalom általános és individuális társadalmi viszonyainak milyensége határozza meg az ember lényegétől való elidegenedését, illetve lényegének szabad kibontakozását. [22]

Az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatásban az ember tevékenységén keresztül a külső, objektív belsővé válásának, szubjektívalódásának és a belső, szubjektív (emberi képességek, lényegi erők) objektívalódásának egymásba átmenő, egymást feltételező és kiegészítő folyamata megy végbe. Ez egyazon folyamat két oldala, s mint ilyenek, az elsajátítás és tárgyasítás egységeként jelennek meg az emberi tevékenységben. Mivel a társadalmi determináció és az emberi személyiség aktivitása az emberi tevékenység jellemzője, vonatkozik az elsajátításra és a tárgyasításra is. A konkrét ember aktívan részt vesz önmaga létrehozásában és a környezet átalakításában, de a környezet átalakítása és önmaga létrehozása is külső, objektív társadalmi feltételek által determinált, ami nem zárja ki, sőt feltételezi az egyén viszonylagos önállóságát, aktivitását. Ha az emberi tevékenységből az elsajátítást emeljük ki, akkor itt is egy folyamat két oldalával, a szocializáció és perszonalizáció részfolyamataival találkozunk. Az elsajátításon belül a szocializáció inkább a társadalmi determináció oldalára, a perszonalizáció pedig a konkrét ember személyiségének kialakulására utal.

A szocializáció fogalma a szociológiában jól ismert. Társadalmasítás az egyén, az ifjú nemzedék társadalomba történő beilleszkedését jelöli, amely minden normálisan funkcionáló, egészségesen fejlődő társadalom érdeke. De amíg a filozófia (történelmi materializmus) ezt a szocializációt az emberi tevékenységet meghatározó tényezők (szükséglet, érdek, cél, lehetőség-valóság, szükségszerű-véletlen, törvény) viszonylatában vizsgálja, addig a szociológia egyrészt a szocializáció tartalmát (a társadalmi kultúra átörökítését), módját (a kultúra közvetítők: intézmények, csoportok stb. szerepét), másrészt történetét, eredetét kutatja. [23] A perszonalizáció az előbbi folyamat másik oldala, a személyiség kialakulása. Ez az oldal eddig a filozófiát csak annyiban érdekelte, amennyiben az ontogenezis keretében megy végbe. Ezen belül főleg a társadalomban az egyén helyének felismerése, az öntudat, az egyéni érdek és közösségi érdek viszonya, az osztály és egyén viszonya, az osztály és egyén cselekvése, társadalmi aktivitása alkotta a vizsgálat fő területét. A perszonalizáció folyamatának vizsgálatát eddig a pszichológia, a személyiségpszichológia és a neveléslélektan szinte kisajátította magának, amelyek viszont leszűkítették a személyiség kialakulását a pszichikus tulajdonságok kialakulására. A perszonalizáció a szocializációval összefüggésben érdekli a szociológiát is. A szociológia ezt a folyamatot inkább a szocializálódás szóval jelöli, s azt vizsgálja, hogy a társadalmi kultúrát hogyan

sajátítja el az egyén, mit vesz át és hogyan, milyen szocializációs mechanizmusok és kultúráközvetítők (iskola, család, tömegkommunikációs eszközök stb.) hatására. Amíg a szocializálás szempontjából a társadalmi kultúra (értékek, magatartásminták, modellek stb.) átöröklése, addig a szocializálódás szempontjából az egyén társadalomban elfoglalt státuszának, intézmény- és csoportviszonyainak, szubkultúráknak megfelelően a felnőttek szerepstruktúrájának elsajátítása kerül előtérbe. A felnőtt szerepek individuális struktúrájának kialakulási folyamata — a szocializálódás folyamata, s mint ilyen, a folyamat szubjektív oldala. A szociológiát ezért csak annyiban érdekli a perszonalizáció keretében vizsgált pszichikus tulajdonságok és folyamatok kialakulása, milyensége, amennyiben ezek hatnak a személyiség szociogén elemeire, illetve az individuális társadalmi szerepstruktúra kialakulására, a szerepek teljesítésére. Ez a probléma viszont már a személyiségstruktúra kérdését érinti, amelyet külön meg kell vizsgálni.

A személyiség struktúrája

Mivel átfogó személyiségelmélet megfogalmazására eddig csak a filozófia és a pszichológia törekedett, a személyiség struktúráját illetően is főleg e kétféle megközelítéssel találkozunk. A személyiség struktúrájának marxista pszichológiai megközelítésben az alábbi elemeit találjuk: jellem, temperamentum, intellektus vagy jellemvonások, képességek, de megtalálható a jellem, temperamentum, képességek, érdeklődés megkülönböztetés is. A filozófusok és szociológusok körében jelentkezett az a felismerés, hogy meg kell különböztetni a személyiség szociális és pszichikus struktúráját egymástól. A szociális struktúra kidolgozását a filozófusok a filozófia, a szociológusok pedig a szociológia feladatkörébe utalják.

A szociális személyiségstruktúra kidolgozására a filozófusok és a szociológusok részéről megtörténtek az első lépések. Ezek közül Lick József marxista filozófus és Jan Szczeplanski szociológus nyomán a mai polgári szociológia törekvéseit vizsgáljuk meg.

LICK JÓZSEF az individuum lényegét, amely személyisége, az egyén társadalmi-tevékeny jellegében jelölte meg, akinek társadalmiságát elsősorban, közvetlenül individuális társadalmi viszonyai determinálják, ezek szubjektívalódnak benne. Ezért a személyiség-struktúra legfontosabb, legalapvetőbb elemének a személyi létet tartja, amelyhez szükségletei, érdekei kapcsolódnak. Második eleme a személyi tudat (egyéni tudat), amely az ismeretek tartalmát, színvonalát, a világnézetet, politikai meggyőződést, erkölcsiséget, esztétikumot, pszichikus tulajdonságokat foglalja magába. Külön kiemeli a személyi tudaton belül az öntudatot, melynek kidolgozását központi feladatként jelöli meg, továbbá részletezi és értelmezi a világnézetet és a politikai elkötelezettséget. Igen fontosnak ítéli meg a munkára irányultságot is, mint a személyiség arculatának jellemzőjét.

A személyiség szociális struktúrájának feltárása Lick Józsefnél szemmel láthatóan a társadalmi struktúra általános marxi modellje alapján történik. Marx általános társadalmi struktúra-modellje két alapvető alkotórészre és ezek egymáshoz való viszonyára épül. E két alkotórész a társadalmi lét és a társadalmi tudat, viszonyuk a kölcsönhatás, amelyen belül a társadalmi lét elsődleges determináló szerepét játszik. A filozófia alapkérdésére adott marxista válaszból következik a társadalmi struktúra általános marxi modellje. Amikor az egyén elsajátítja a társadalmat a szocializáció folyamatában, ez az elsajátítás egyben a társadalmi létnek, tudatnak, e kettő egymáshoz való viszonyának elsajátítását jelenti. Az elsajátítás személyi lét-

ben és tudatban korporálódik. Ez felveti a társadalmi determináció pontosabb értelmezését. Az ember individuális társadalmi viszonyai (mikró társadalmi környezete) determinálják személyi létét és személyi tudatát, ugyanakkor a személyi lét is determinálja a személyi tudatot. Ebből következően a társadalom és a személyi tudat viszonyában többszörösen közvetett determináció érvényesül. Ez újra igazolja a közvetlen és közvetett determináció megkülönböztetésének jogosságát. Sőt azt is meg lehet kockáztatni, hogy a társadalmi determináció a többszörös áttétel következtében a közvetlen determinációk során keresztül realizálódik, amelyet a szükségszerű és véletlen dialektikája is jól kifejez.

Lick József kísérletet tesz a személyiség-struktúra más módon való vizsgálatára is, amikor megkülönbözteti annak tartalmi és formai oldalát. Ez a megkülönböztetés a társadalmi és pszichikus elemek elhatárolását jelenti. A személyiségen belül a társadalmi elemek alkotják a tartalmi oldalt, a pszichikus elemek pedig a formait. E megkülönböztetés jogosságát illetően utal, hivatkozik hasonló próbálkozásokra. [24] A személyiség pszichikus és szociális struktúrájának megkülönböztetésével, a közöttük levő tartalom és forma viszony feltételezésével a különbözők egységét hangsúlyozza.

A személyiség pszichikus és szociális struktúrájának szétválasztása igen fontos előre lépés a személyiségkutatásban, egyrészt megnyitja az utat a szociális személyiségstípusok jellemzőinek feltárása felé, másrészt lehetőséget ad a személyiség pszichikus és szociális típusai kölcsönhatásának vizsgálatára, ezen keresztül hozzájárulhat a tartalom és forma viszony sokoldalúbb, differenciáltabb filozófiai értelmezéséhez is. A szociális személyiségstípusok feltárása elvezet annak eldöntéséhez is, hogy milyen értelemben lehet beszélni a pedagógus személyiségéről, mint a szociális személyiség egyik sajátos típusáról.

Igen figyelemre méltó és újszerű Lick Józsefnek az a törekvése is, hogy a szociális személyiség-struktúrát rétegezetségében igyekszik megragadni. Ezzel kísérletet tesz a szociális személyiség horizontális vizsgálata mellett annak vertikális (mélységi) vizsgálatára is. Megkülönbözteti a személyiség belső és külső rétegződését. A kettő különbségét a társadalmi szereppel magyarázza. Arra a szociológiában, szociálpszichológiában vizsgált és feltárt jelenségre utal, hogy az egyénnek egy időben, de egymás után is több szerepe van, amelyek megadják individuális szerepstruktúráját, illetve ennek változását, de az egyes szerepekhez való viszonya az embernek nem azonos. Közülük egyes szerepeket elfogad, teljesítésük belső lényegéből fakad, vagyis azonosul ezekkel a szerepekkel, más részüket teljesíti ugyan, de maradandó nyomot nem hagyunk személyiségében. A személyiség belső rétegeihez azok a szerepek tartoznak, amelyekkel az egyén azonosul, amelyek meghatározzák arculatát, viselkedését, külső rétegéhez pedig a másodlagos, időszakos szerepek. [25]

Ez a kísérlet a személyiség további kutatásának egyik lehetséges irányát mutatja meg. Indokolt a személyiség mélységben való vizsgálata, azonban az, hogy ez a mélység csak a társadalmi szereppel való azonosulás fokával feltárható lenne, a kísérletet megkérdőjelezi. A marxista szociológiai, szociálpszichológiai irodalomban vita folyik a szerep fogalmáról, használhatóságáról, jövőjéről. Ezért a személyiség szerep segítségével történő kutatásához mindenképp előtérbe kell állítani a szerepelméletnek kell tisztázni a kategória tartalmát, létjogosultságát és használhatósági körét.

A személyiségstruktúra szociológiai megközelítése eltér a filozófiáitól. A szociológusok többsége elismeri, hogy a „biogén személyiség” csupán az ember biogén elemeit jelöli, a „pszichikus személyiség” pedig a személyiség pszichogén elemeivel (emlékezet, érzés, jellem, akarat, képzelet, intelligencia, képességek, hajlamok) azonos, amelyekre rá kell épülnie a szociális személyiségnek (a személyiség szociogén ele-

meinek). A szociális személyiséget úgy fogalmazzák meg, hogy az „egyén tartós tulajdonságainak komplexuma, amelyek befolyásolják magatartását, biológiai és pszichikai tulajdonságainak bázisán épülnek fel, s azoknak a közösségeknek a struktúrájából és kultúrájából fakadó hatásokból erednek, amelyekben az egyén nevelkedett és amelyekben részt vesz.” [26] Ez a felfogás is impliciten tartalmazza a személyiség pszichikus és szociális struktúrájának megkülönböztetését, azonban a kettő viszonyát nem a tartalom és a forma viszonyaként értelmezi, hanem elsődleges-másodlagos viszonyként. Ez az elsődlegesség található meg a biogén és szociogén elemek között is. A szociális személyiség mintegy ráakódik az előző kettőre.

A szociológusok szerint a személyiség szociális struktúrája négy elemből tevődik össze, amelyeket szociogén elemeknek neveznek. A négy fő strukturális elem: a személyiség kulturális eszménye (alapszemélyiség), társadalmi szerepek, a szubjektív én és a visszatükrözött én. Ezen elemek integrált komplexuma alkotja az egyén szociális személyiségét.

A szociális személyiségnek a négy strukturális eleme két csoportra osztható. A szubjektív én és a visszatükrözött én a személyi tudat része, a személyiség kulturális eszménye és a társadalmi szerepek az egyénnel szemben támasztott társadalmi igények (determináció egyik formája) tudata, tehát újra a személyi tudat szférája. Ezért a szociális személyiség struktúrája tudati elemekből áll, az ember és társadalom viszonyának tudatából. Így a személyi lét mint strukturális elem és annak determináló szerepe kimarad a szociális struktúrából. Ebből már kiderül az is, hogy a szociális személyiség szerkezetének ez a felfogása nem a marxista, hanem alapvetően a mai amerikai polgári szociológia, szociálpszichológia jellemzője.

A biogén, pszichogén és a szociális személyiség megkülönböztetése lépés előre a személyiségstruktúra feltárásában. Különösen a szociális személyiség megkülönböztetésének és sajátosságainak kiemelése mutat a fejlődés irányába. Ennyiben meg egyezik a probléma filozófiai megközelítésével. Ugyanakkor ez a szociológia a szociális személyiséget a személyiség egyik szintjeként fogja fel. Azt elismeri, hogy miután kialakultak a biogén, pszichogén és szociogén elemek kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz, kapcsolatban vannak egymással, a struktúra és funkció integrált egységét alkotják. A cselekvés aktusában a személyiség mindhárom (biogén, pszichogén, szociogén) „szintje” részt vesz és kölcsönös visszacsatolásban működik. Ezért az ember személyisége a biogén, pszichogén és szociogén elemek integrált egysége.

A szociológiának ebben a felfogásában a személyiség szűkebb és tágabb értelmezésével találkozunk. Tágabb értelemben a személyiség azonos itt a konkrét emberrel, annak totalitását (biológiai, pszichikai, szociológiai személyiség egységét) fejezi ki. Szűkebb értelemben azonos a személyiség az egyén, individuum egyik oldalával, vagy csak biológiai, vagy csak pszichikai, vagy csak szociális oldalával. Ezeknek az oldalaknak a szerepe — mint láttuk — eltérő. A biológiai és pszichikai elemekre épülnek rá a szociális elemek, létük feltétele a szociális személyiség létezésének. Ebben impliciten megfogalmazódik a biológiai és pszichikai elsődlegessége, amely viszont nem fogadható el, ha az ember lényegeként társadalmiságát jelöljük meg.

A tágabb értelemben vett személyiség integrált személyiség — egyben azonos szociológiailag a normális személyiséggel is, mert az elemek integrációja adja a normális személyiséget. Ezért a tágabb értelemben vett személyiség anomáliája a személyiség-elemek dezintegrációjában — szerepkonfliktusban, a biogén, pszichogén, szociogén elemek eltérésében; a pszichikai elemek felbomlásában — jut kifejezésre. [27] Ez elfogadható, hiszen az integrált személyiség azonos az „egészséges” emberrel, a dezintegrált személyiség pedig a „beteg” emberrel.

[1] GARAI LÁSZLÓ ezeket a felfogásokat bírálja Személyiségdinamika és társadalmi lét című művében. Bp. 1969. 54—81. Foglalkozik a személyiségleléktani felfogással, mechanizizmussal, perszonalista lélektannal RUBINSTEIN is a Lét és tudat című művében a Személyiség problémája a pszichológiában című részben. Bp. 1962. 325—37.

[2] A személyiség pszichológiai és filozófiai megközelítésének különbségeit részletesen elemzi LICK JÓZSEF Személyiség és filozófia című munkájában. Bp. 1969. 16—22.

[3] Dolgozatomban filozófia és pszichológia kifejezéseken mindig marxista filozófiát és marxista pszichológiát értek. Ha nem ezekről van szó, külön jelölöm.

[4] A személyiség filozófiai oldalról való megközelítése a tárgya LICK JÓZSEF idézett művének, amelyben összefoglalja az eddigi eredményeket és foglalkozik ezzel FARKAS ENDRE is a Szabadság és egyéniség című könyvében. Bp. 1968. 172.

[5] Marx interpretáció: ADAM SCHAFF, Marxizmus és egyén. Bp. 1968. MÁRKUS GYÖRGY, Marxizmus és „antropológia”. Bp. 1966. KAREL KOSIK, A konkrét dialektikája. Bp. 1967. Polgári álláspontok bírálata: GARAI LÁSZLÓ i. m. 54—81. Népszerűsítő irodalom: GAFIAT LÁSZLÓ, Beszélgetés az emberről, az ösztönről meg az alkalmazkodásról. Valóság. 1965/8. 12—23. Személyiség egy-egy oldalának elemzése: FARKAS ENDRE i. m. 169—197. LICK JÓZSEF i. m. 173—297. JAN SZCZEPANSKI, A szociológia alapjai. Bp. 1968. HIEBSCH—VORWERG, Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. Bp. 1967. I. SZ. KON, Az Én a társadalomban. Bp. 1969. Lásd továbbá a hazai antropológiai vita anyagát: LOUIS ALTHUSSER, Marxizmus és humanizmus; ÁGH ATTILA, Marxizmus és antropológia. Valóság. 1965/11. FARKAS GYULA—VÉGH GYULA, Filozófia vagy szaktudomány az antropológia? Valóság. 1966/6. LICK JÓZSEF, „A filozófiai antropológia” kérdéséhez. A. N. LEONTYEV, Ember és kultúra, Az antropológiai vitához. Valóság. 1966/7.

[6] MARX, Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels művei 3. köt. 6. tézis.

[7] MARX—ENGELS Művei 20. köt. 44—5.

[8] MARX, Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels művei 3. köt. 9. tézis.

[9] I. ALTHUSSER, Marx — az elmélet forradalma. Bp. 1968. 57—79. ADAM SCHAFF i. m. 90—148. I. SZ. KON i. m. 65—82. MÁRKUS GYÖRGY i. m. 61—110. FARKAS ENDRE i. m. 135—169. GARAI LÁSZLÓ i. m. 35—113.

[10] A marx emberkoncepció Farkas Endre által adott magyarázatát igazolja KOLOSI TAMÁS is, akinél Marx osztályelméletének metodológiailag azonos interpretációjával találkozhatunk. KOLOSI TAMÁS, A társadalmi struktúra marxista elméletéhez. Társadalomtudományi Intézet. 1971.

[11] FARKAS ENDRE A. Schaffal szemben nem azt tulajdonítja Marx erényének, hogy a konkrét egyén szintjén kereste az ember lényegét, hanem — többek között — azt, hogy a szubjektumot, mint általános, különös, egyes egységét vizsgálta. I. m. 146—158.

[12] A lényeg és minőség összefüggésének felfogásával kapcsolatban meg lehet említeni pl. SZABÓ A. GYÖRGY Tulajdonság, minőség, lényeg c. tanulmányát. Magyar Filozófiai Szemle. 1965/3.

[13] FARKAS ENDRE i. m. 146., 169—171.

[14] ADAM SCHAFF i. m. 140.

[15] Uo. 140—1.

[16] LICK JÓZSEF i. m. 174—5.

[17] FARKAS ENDRE i. m. 175—182.

[18] Dialektika szociálnogo i biologicszeszkogo v. cseloveke. Licsnoszt pri szocializme. Izd. „Nauka”. 1968. 52—62.

[19] FARKAS ENDRE idézett művében részletesen kifejti ezt a viszonyt a 174—194. oldalakon. Ugyancsak foglalkozik ezzel LICK JÓZSEF is idézett művének 3. fejezetében.

[20] FARKAS ENDRE i. m. 2. fejezet, 2. rész, b. pont. Az ember és a társadalom viszonya. 158—169. és LICK JÓZSEF i. m. 2. fejezet. 109—172.

[21] KULCSÁR KÁLMÁN, A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1966. 301., 304. Az ember és társadalmi környezete. Bp. 1969. 117—44., 176.

[22] MARX, Gazdasági-filozófiai kéziratok 1944-ből. Bp. 1962. MARX, A német ideológia. Marx—Engels művei 3. köt. MARX, A zsidókérdéshez. Marx—Engels művei 1. köt. TORDAI ZÁDOR, Az elidegenedés mítosza és valósága. Bp. 1970. Kossuth. Szocialiszticeszköje obszesztvo i licsnoszt. Licsnoszt pri szocializme. I. m. 143—216.

[23] Lásd ezzel összefüggésben JAN SZCZEPANSKI i. m. 54—5., 76., 225—6. KULCSÁR KÁLMÁN, A szociológiai gondolkodás fejlődése c. könyve. 106., 244., 271., 347., 351., 420—4. Az ember és társadalmi környezete c. idézett műből a 6. fejezet. 316—361. Ifjúságszociológia című kötetből ERIK H. ERIKSON, Identifikáció és identitás című tanulmánya, H. SCHELSKY, Ahogy társadalmunk a fiatalságot és a fiatalhoz illőt látja c. tanulmánya. Bp. 1969. 68—85., 85—122. ZYGMUNT BAUMAN, Általános szociológia. Bp. 1967. Kossuth. 483—4. HIEBSCH—VORWERG i. m. 66—91. L. N. MITROHIN, Formirovánije Licsnosztii kak szocialnij processz. Licsnoszt pri szocializme. i. m. 35—52. I. SZ. KON

i. m. 82—148. TALCOTT PARSONS, A szocializáció folyamata és ennek vonatkozási-csoport struktúrája. Modern polgári szociológia. Szöveggyűjtemény. I. köt. 410—7. Bp. 1964. Tankönyvkiadó.

[24] LICK JÓZSEF i. m. 204—6.

[25] LICK JÓZSEF i. m. 3. fejezet. 3. pont. 194—237. A szerepelmélettel foglalkoznak még a marxista szociológiai irodalomban: HIEBSCH—VORWERTG i. m. 21., 269—80. I. SZ. KON i. m. 12—3, 21—2., 35. HELLER ÁGNES. Társadalmi szerep és előítélet. Szociológiai tanulmányok. 3. köt. LICK JÓZSEF i. m. 225. FARKAS ENDRE i. m. 109—35. ZYGMUNT BAUMAN i. m. 483—4. FÖLDI KATALIN, Szerep és szerepkonfliktus. Egy szociálpszichológiai kategória értelmezéséhez. Világosság. 1969/8—9. HENRI H. STAHL, Társadalmi szerep, szereplő és személyiség. Korunk. 1967/5. NAGY ANTAL, Szerepelmélet a marxista szociológiai irodalomban. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. Szeged. 1970/I. 29—46.

[26] JAN SZCZEPANSKI i. m. 76., 79—83.

[27] JAN SZCZEPANSKI i. m. 72—88.

ФИЛОСОФСКИЕ ВОПРОСЫ МАРКСИСТСКОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ

A. Hadb

Автор в своей работе занимается особенностями философского подхода к личности, который он связывает с марксистской концепцией человека. Он коротко подытоживает самые существенные положения марксистской концепции человека, и выявляет её важнейшие методологические, общеполитические вопросы. Потом автор находит место личности в марксистской концепции человека, цитирует и критикует разные точки зрения, связанные с сущностью, местом личности, выделяет их общие черты, намечает путь дальнейших исследований. Автор более подробно занимается отношением личности и общества, стремлениями решения этого отношения. Он вводит понятие непосредственной и косвенной детерминации, и объективной и субъективной сторон социализации, при помощи которых он хочет развивать существующие взгляды. Он отдельно занимается структурой личности, как новейшим стремлением исследования теории личности. Наряду с анализом достигнутых результатов он критикует концепцию структуры личности в современной буржуазной социологии.

PHILOSOPHISCHE FRAGEN DER MARXISTISCHEN PERSÖNLICHKEITSTHEORIE

von A. Nagy

Der Autor befasst sich in seiner Abhandlung mit Eigenheiten der philosophischen Annäherung der Persönlichkeit. Er fasst die wichtigsten Thesen der marxistischen Menschenkonzeption zusammen, und stellt inzwischen deren wichtigste methodologische, allgemein philosophische Fragen dar. Danach ordnet der Autor die Persönlichkeit in die marxistische Menschenkonzeption ein, zitiert und kritisiert die verschiedenen Standpunkte in Verbindung mit Wesen und Stelle der Persönlichkeit, hebt deren gemeinsame Züge hervor, gibt die Richtung der weiteren Forschung an. Der Autor beschäftigt sich eingehender mit dem Verhältnis von Persönlichkeit und Gesellschaft, mit den Lösungsversuchen dieses Verhältnisses. Er führt den Begriff der direkten und indirekten Determination und den der objektiven und subjektiven Seiten der Sozialisation ein, mit Hilfe deren er die bisherigen Auffassungen überschreiten möchte. Er beschäftigt sich noch mit der Persönlichkeitsstruktur, als mit den neuesten Untersuchungstendenzen der Persönlichkeitstheorie. Neben Analyse der erreichten Ergebnisse kritisiert er die Auffassung der heutigen bürgerlichen Soziologie über Persönlichkeitsstruktur.